

TÜRKÇE A DERSİ (CAT 1) UZUN TEZİ

TOPLUMSAL ELEŞTİRİ: KİŞİLER VE UZAM

ARAŞTIRMA SORUSU: Zülfü Livaneli'nin Son Ada adlı yapıtında toplumsal eleştirinin yansıtılmasında metin figürlerinin, metindeki ada uzamının ve anlatı zamanının işlevi nedir?

SÖZCÜK SAYISI: 4099

İÇİNDEKİLER

I.GİRİŞ.....	3
II.TOPLUMSAL ELEŞTİRİNİN YANSITILMASINDA METİN FİGÜRLERİNİN, UZAMIN VE ANLATI ZAMANININ İŞLEVİ	
II.I. METİN FİGÜRLERİ.....	6
II.I.I. BAŞKAN: ERK.....	6
II.I.II. YAZAR: SAĞDUYU ve BİLGİ.....	11
II.II.II. ANLATICI: EDİLGİN GÖZLEMCİ.....	14
II.II. UZAM ve ZAMAN: ADA ve BELİRSİZ SONSUZLUK.....	15
III.SONUÇ.....	18
IV. KAYNAKÇA.....	20

I.GİRİŞ

Bu çalışmada Zülfü Livaneli'nin Son Ada adlı yapıtının araştırılmasının nedeni, günümüz edebiyatına, yazara ve tarihsel-toplumsal arka planını içinde yaşanan gerçeklikten alan romanlara duyulan ilgidir. 2008 yılında ilk baskısı yapılan ve 2009 yılında Orhan Kemal Roman Ödülü'ne layık görülen Son Ada ile ilgili çok sayıda eleştirinin bulunmamasının, yapıtla ilgili özgün bir bakış açısı oluşturduğu düşüncesiyle, yazarın neredeyse tüm yapıtları okunmuş olmasına rağmen, inceleme için bu yapıtta karar kılınmıştır.

Romanla ilgili ön okumalar sırasında yapıtın sonuna eklenen röportaj kısmında Zülfü Livaneli'nin “*Son Ada, belli bir ülkeyi anlatmamasına karşın, benim en politik romanım*” sözü, (Livaneli 187) edebiyat alanıyla ilgili bir araştırma sorusunun belirlenmesi noktasında, öncelikle kuşku yaratmış ve “politik roman”ın ne olduğu konusu merak uyandırmıştır. Buna bağlı olarak edebi metin/metin ayrımı üzerinden kurgusal gerçeklikte tarihsel gerçekliğin rolü araştırılmak istenmiş; ancak türün ve alınan ödülün roman olduğu gerekçesinden hareketle incelemenin sonucunun belli olduğu ve yeni bir bakış açısı getirmeyeceği düşüncesiyle bu konudan vazgeçilmiştir. Romanın anlatıcısının distopya, anti-roman çıkarımı yapılabilecek söylemlerinden hareketle metnin bu boyutuyla ilgili araştırmalar sürdürülmüş; kendi gerçekliğini reddeden roman olarak Son Ada bir kez daha okunmuştur. Romanın yabancılaştırma, alegori, kutupluluk tekniklerine sıklıkla yer verdiği, içten bir günlük gibi kurgulandığı gözlenmiş; yazarın bu seçimlerinin nedensellikleri sorgulanmıştır. Romanda yazar, şair, dini öge, roman kurgusu gibi bağlamlarda metinler arası öğelerin bulunması da sorgulanan bir diğer nokta olmuştur. Romanın, doğa-insan çatışması, toplumsal düzen, mülkiyet, kent yaşamı, tekseslilik, iyilik-kötülük, intikam, siyasal rejimler ve insan gerçeği, erk bağlamında çok boyutlu okumalara açık olduğu da fark edilmiş, araştırma konusunun teknik bakımdan veya izlek açısından nasıl sınırlandırılması gerektiği konusunda güçlük çekilmiştir.

Yazarın gerçek bir kişi olarak kimliği, ÷lkemizin içinden geçtiği tarihsel dñnemler, metinde yer verilen k÷lt÷rel ÷geler, roman t÷r÷n÷n gelişimi ile roman arasında ilişki kurmanın, metnin bir b÷t÷n yapı olarak gñr÷lmesinin ön÷nde engel oluşturacağı d÷şüncesiyile “yeni eleştiri” ya da “metin odaklı eleştiri” bağlamında bir çalışma yapılmasının daha doğru olacağına karar verilmiştir. Araştırmanın kurgu ÷gelerinin işlevi ile sınırlandırılması d÷şüncesinin oluşmasıyla yöntem konusunda bilgi sağlamak amacıyla Berna Moran’ın Edebiyat Kuramları ve Eleştiri adlı kitabının Yapısalcılık ve Ötesi başlığından itibaren olan bölüm÷, özellikle de “Esere Dñnük Eleştiri”-Yeni Eleştiri başlığı dikkatle okunmuştur. Moran’ın bu bölümde diğer eleştiri yöntemlerine yönelik eleştirileri, bu araştırmada kullanılacak yöntemeye ışık tutmuştur:

“Sanat eserinin anlamı ancak o biçimin taşıdığı anlam olduğu için teknikten söz etmek her şeyden söz etmek demektir. Eserin teması, kişileri, bunların arasında çatışma, anlatım tekniği, olay örgüsü, imgeler, ton simgeler, bunların hepsi teknikle ilgili şeylerdir ve metnin kendine özgü anlamını meydana getirirler. Eleştiri, bu gibi ÷gelerin arasındaki ilişkiyi, eserin içinde oynadıkları rol÷, büt÷ne katkısını araştırarak eserin ilk başta fark edilmeyen yönlerini, ince anlamlarını, zenginliklerini ortaya çıkarmaya çalışır. Her eserin malzemesinin bir yapı halinde büt÷nleşmesi farklı yollardan sağlanır. Bundan ötür÷ Yeni Eleştiri’de sanat eserlerine uygulanacak bir anahtar bulunmaz. (Moran 190)¹

Yöntemin “yeni eleştiri” olarak belirlenmesinden sonra, yazar ve yapıyla ilgili ikincil kaynaklar taranmıştır. Bu noktada Ulusal Tez Merkezi’nden ulaşılan tezler gözden geçirilmiş, tezlerin daha

---

¹ Moran, Berna. Edebiyat Kuramları ve Eleştiri, Cem Yayınevi, İstanbul, 1991.

çok “yapı ve izlek” “kadın” “ensest” “zaman” ve “erk sorunsalı” üzerine yazıldığı görülmüştür.² Bu tezlerden, Aysun İlhan’a ait “Zülfü Livaneli'nin Romanlarında Bir Anlatım Unsuru Olarak Zaman” ve Elif Aktürk’e ait “Zülfü Livaneli ve Uwe Timm'in Romanlarında Erk Sorunsalının Tarihsel Anlatımı” adlı metin değerlendirilmiştir. Bu tezlerden doğrudan alıntı yapılamamış, ancak ilkinden “zaman” konusunun, ikincisinden ise metin figürlerinden Başkan’ın yorumlanmasında düşünsel olarak yararlanılmıştır. Yapıtla ilgili bilimsel nitelikte edebi eleştiri yazısına pek rastlanmamış, bu durum, yapıta önsöz yazan Yaşar Kemal’in anlatımıyla da doğrulanmıştır: “*Üst üste okuduğum bu roman üstüne ne yazılacaktı, merak ediyordum. Bekledim, bekledim, eleştirmenlerimizden pek ses çıkmıyordu. Bir tane mi iki tane mi eleştiri gördüm. Eleştirmen olduğunu bildiğim kişiler Son Ada’yı görmemişlerdi. (Livaneli, 9)*” Yapıtla ilgili tüm yazıları toplayan İnsan Okur Dergisi’nde Asuman Kafaoglu, Haluk Şahin, Zuhâl Adalı adlı yazarların değerlendirmeleri incelenmiş, yapıtta çoklu okumalar konusunda Şahin’in düşüncelerinden, alegori ve siyasi derin anlam konusunda Kafaoglu’nun yazılarından düşüncelerin biçimlendirilmesi aşamasında yararlanılmıştır.³ Ayrıca, edebi eleştiri niteliği taşımayan, okur yorumlarını içeren <https://1000kitap.com/kitap/son-ada--692> sitesindeki yazılar da gözden geçirilmiştir. Yapıtın yöntemi, tekniği ve içeriğiyle ilgili ikincil kaynaklardan, yapıtın dört kez gözden geçirilmesinden sonra yapıtta büyük resmin yıkıcı zihniyetin bir toplumu yok edebilecek kadar güçlü olabileceğini yansıttığı, yazarın bu durumu ulaşılamaz, kapalı bir kültürü simgeleyen ada uzamı ve belirsiz bırakılan zaman dilimi üzerinden aktararak evrenselleştirdiği düşüncesine ulaşılmıştır. Buna bağlı olarak araştırma sorusu, yapıtta toplumsal eleştirinin yansıtılmasında metindeki figürlerin, uzamın ve zamanın işlevi olmasına karar verilmiştir. Yapıtta alegori,

---

² <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

³ <https://www.insanokur.org/son-ada-zulfu-livaneli-siyasetle-ilgin-olmadigini-biliyorum-ama-yasadigin-dunyaya-gozlerini-bu-kadar-kapatmaya-hakkin-yok/>

simgeler, geriye dönüşler, kutupluluk bu başlıklar içerisinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu incelemede amaç, metni edebi metin olarak nitelermeye neden olan kurgu öğelerini değerlendirmek ve kurgu öğelerinin yapıtta yansıtılan “yok oluş” “iyilik-kötülük çatışması” gibi önemli izlekleri yansıtımda nasıl bir işlev üstlendiğini ortaya çıkarmaktır.

II.TOPLUMSAL ELEŞTİRİNİN YANSITILMASINDA METİN FİGÜRLERİNİN, UZAMIN VE ANLATI ZAMANININ İŞLEVİ

II.I. METİN FİGÜRLERİ

II.I.I. BAŞKAN: ERK

Son Ada’da dikkati çeken en önemli kurgu özelliği, metin figürlerinin insanlar ve canlılar bakımından eşitlenmiş olması ve figürlerin adlarından çok belirgin özellikleriyle tanıtılmış olmaları; görevli kılınmış bulunmalarındır. Bu noktada figürlerin belirli kavramlar yüklenerek simgeleştirildiği, karakterden çok tipe dönüştürülerek yansıtıldığı söylenebilir; yapıtta adalıların adlarıyla değil, yaşadıkları evlerin numaralarıyla anılmaları bunun en belirgin örneğidir. Yapıtta Anlatıcı, Başkan ve Yazar, ağaçlar, martılar metin figürü olarak öne çıkan varlıklardır. Bu figürler içerisinde alışıl gelmiş düzeni bütünüyle ve olumsuz yönde değiştiren ve metne politik bir anlam yükleyen figür Başkan’dır.

Romanın ilk tümcesi olan “*O bir gün çıkıp gelene kadar “en iyi korunan sır” dediğimiz yeryüzü cennetinde huzur içinde yaşayıp gidiyorduk*” (Livaneli 15) romandaki olayların geriye dönüşlerle verileceğini ve yaşanan değişimin olumsuz yönde olduğunu hissettirmektedir ve bunun nedeni olarak Başkan gösterilmektedir. Kırk haneden oluşan, çatışmasız ve yönetimsiz yaşayan ada halkı öncelikle “*Omuzlarında dünyayı taşır edasıyla yaptığı devlet Başkanlığından sonra devlet Başkanlığından sonra dinlenmeye geldiğine*” (Livaneli 17) inanmaya çalışsa da Başkan’ın adaya

yerleşmeden önce gönderdiği adamlar ve yerleşeceği evi onarma süreci “önemli birinin” geldiğini ve bu kişi için dinlenmenin olanaksız olduğunu göstermektedir. Anlatıcı’nın Başkan’ın geçmişine ilişkin aktarımları, “yönetme”nin “denetleme”nin Başkan’ın kimliğinin bir parçası haline geldiğini de kanıtlamaktadır. *“Adam yoksul bir ailede büyümüştü, babası din görevlisiydi. Parası olmayan halk çocuklarının çoğu gibi ücretsiz askeri okula yazdırılmıştı. Yazar’a göre burada beyni yıkanmış, vatanımızın iç ve dış düşmanlarla çevrili olduğu ve koruma görevinin sadece onlara verildiği öğretilmişti.”* (Livaneli 107) Bu geçmiş, yoksulluktan varıllığa uzanan, ezilen sınıftan ezene dönüşen Başkan’ın katı tutumunu ve “erk” tutkusunu da açıklamaktadır.

Romanda Başkan, giyimi, adalıların Başkan’ın gelişine kadar sorgulamadıkları kavramlara yaklaşımı, beden dilini ve sözel dili kullanışı bakımında ‘farklı’ ‘ayrık’ bir karakter olarak tanıtılmaktadır. Yazarın Başkan’ı beyaz giysilerle özdeşleştirilmesi, onun adalıda iyilik ve güven algısı yarattığını vurgularken, onun, dili kullanma gücü de adalıları nasıl yönlendirebildiğine yanıt niteliğindedir. Tam anlamıyla bir devlet adamını temsil eden Başkan son derece şık ve baskın bir karakterdir. *“...onun giysilerinin ve gevşeyip sarkmış gıdısının altından sıkı sıkı bağlamış olduğu kravatının bizde yarattığı dehşet duygusuna engel olamıyorduk.”* (Livaneli 27). Adalının gündeminde olmayan ve Başkan’la birlikte sorgulanmaya başlanan konular ise mülkiyet, yönetim, meclis, uygarlık, varıllığa yönelik hırs, insanın doğası-özü gibi konulardır. Başkan retorik gücünü kullandığı sözcüklerden ve bedenini kullanış biçiminden alarak dayattığı bu kavramlar ne yazık ki adanın ‘kirlenmesi’nde etkili olmaktadır.

Başkan’ın ilk yaptırımını medeniyet sağlama gerekçesiyle toprak yoldaki ağaçları budamasıdır. Ada halkı için çok değerli olan, kocaman ağaçların doğal bir gölgelik oluşturduğu bu yolun tahrip edilmesi adalıyı kızdırmakla birlikte kimse “ben yaptım oldu” mantığının karşısında durmayı akıl etmez. Yıllardır dokunulmayan ağaçlar Başkan tarafından bir anda yok edilmiştir. Doğal güzelliği

bozan Başkanla tepki gösterilmeye çalışılsa da Başkan'ın kendinden emin tavrı adalıları yatıştırır. Başkan adalıların çoğunu sanki daha önceki durum tamamen yanlışmış gibi göstererek ikna eder, ikna olmayanlar ise çoğunluğa uymak zorunda kalır: *“Elini cebine sokmuş, başı biraz yukarıda, o etkileyici ses tonuyla konuşuyor, oraya şikâyet etmek için gelmiş olan bizleri neredeyse o ağaçları kendi haline bırakmış olduğumuz için özür dileyecek duruma getiriyordu.”* (Livaneli, 41)

Ağaç budama olayında ortaya çıkan fikir ayrılıklarını kendi lehine çeviren Başkan, adada yönetim kurulu kurma fikrini ortaya atar. Artık gündemin Başkan tarafından belirlenmesi alışıldık hale geldiğinden halkın bunu kabul etmesi hiç de uzun sürmez. Başkanın adaya getirdiği düzen yıllardır sessizlik ve refah içinde yaşayan adalıya eğlence olmuştur. Başkanın kendini komite Başkanı seçtirilmesi ise geçmiş meslek hayatıyla adalının gözünü boyamasıyla gerçekleşir. Başkanın stratejik konuşmaları ve otoriter tavırları insanların fazla düşünmeden kendilerini Başkan'a kaptırmalarına neden olur. Sözde demokrasiyle yapılan bu seçim Başkanın resmi olarak adayı yönetmesine olanak sağlar. Başkan'ın yapıtın sekizinci bölümünde aktarılan yönetim kurulu toplantısında sergilediği tavır, hitabetin gücünün, 'parçala böl yönet' politikasının iyi bir örneğidir. Adanın asıl sahibi olan 1 Numara'nın oğlunun bunu önemsememesi durumunu kullanan Başkan, uygarlık ve mülkiyet arasında ilişki kuran etkileyici konuşmasıyla, önce adalılardan 1 Numara'yı koparır. Görünümü ve hak-uygarlık-iyilik ilişkisine inandırılmasıyla Başkan'ın yanına geçen 1 numarayı çok geçmeden diğer adalılar izler. Başkanın dediklerine hiçbir şekilde karşı koyamayan ada halkı, sanki kralına itaat eden bir grup insana dönüşür. Başkan adalıyı bir düzene ihtiyacı olduklarına inandırır ve demokrasiyle düzenin gelebileceğini söyleyerek yavaşça akıllarına girer, Başkanın sürekli kendini halka doğrulatması adalının da işin içinde olduğu süsünü verir. *“Her kafadan bir sesin çıktığı sistemin adı anarşidir! Doğru mu? ...demokrasi en yüce değerdir öyle mi arkadaşlar?”*

(Livaneli 46-47) Başkan'ın adalılara hitap ederken “*onları bakışlarıyla ezecek*” gibi davranması, onları ikna etmeye çalışırken “*komşularım*” gibi iyelik ekli yakınlık sözcükleri kullanması onun halka kabul ettirmek istedikleriyle uygunluk içerisinde bir tavidir. (Livaneli 70-73) Halkın tamamen etkisiz hale gelmesi ise adalarının düşündükleri kadar huzurla yaşamadıklarına inandırılmalarıyla başlar. Başkan, ada halkına adadan nasıl para elde edilebileceğini anlatır ve daha önce böyle bir eylemde bulunmayan ada halkını pişman hissettirir. Üstelik adanın turizm cenneti haline getirmek, adalıların uzak kaldıkları genç yakınlarını da adaya çekebilecek bir fırsattır. Böylece adalıyı içi boş hayallerle kandıran Başkan kendini eşsiz bir kahramana dönüştürür. Bunun sonucunda adalının tek umudu Başkan haline gelir ve ada halkı Başkan'ın önerileri doğrultusunda gözlerinin açıldığını düşünür. Halkın gözünü boyama, gerektiğinde yalan söyleme, belirli kavramları tekrarlama gibi stratejilerle Başkan herkesi kendisiyle birlikte felakete sürükler. Bu sonuç sadece Başkan'ın eseri değil aynı zamanda eylemsiz kalan halkın da eseridir. Baskı otorite ve güç halkı teslimiyete zorlamış ve bariz bir şekilde gelen korkunç sonu engelleyememiştir. Sadece Başkan'ın bireysel özellikleri değil onunla birlikte adaya gelen silahlı adamlar da gerilimi artırmış ve adalı içten içe korkuya kapılmıştır.

Başkan, yalnızca dili ve görüntüsüyle çevresini felakete sürükleyen insan simgesi olarak değil, doğa-insan çatışmasında doğanın gücünü yansıtan bir simge olarak da kullanılmıştır. Ağaçları kesen, martıları özel bir av töreni düzenleyerek silahlarla öldüren ve öldürten Başkan, kendi ikna olmasa da insanın doğa karşısındaki güçsüzlüğünü de eylemleriyle yansıtır. Romanın 13. Bölümünde aktarılan martıların öcü bunun en somut örneğidir. “*Martıların çok akıllı ve örgütlenebilen bir tür olduğunu okumuştuk ama bir kısmının insanlara saldırma işine ayrıldığını, bazı martıların ise kamikaze gibi intihar saldırısı yapma görevini üstlendiğini anlayınca gördüklerimize, duyduklarımıza inanamaz hale geldik.* (Livaneli 114) Başkan, bu saldırılarda iki

adalının ciddi bir biçimde zarar görmesini yine adalılara karşı kullanarak, neredeyse tüm adanın, hatta anlatıcının bile doğayı, denetlemeyen insanın başına gelebilecek felaket olarak nitelendirmeyi başarmıştır. Ne var ki romanda umudu, iyiliği mutlak biçimde yansıtan, gizli gizli martı yumurtalarını kollayan bakkalın sakat oğlunun onu uçuruma sürüklemesi, doğanın ve insan olmanın erdeminin üstün geldiğini vurgulamaktadır. Martıların yok olmasıyla yılanların artması, yılanlarla mücadele için adaya tilki getirilmesi de adada doğal dengenin yakalanmasını sağlayamamıştır. Tüm bu müdahaleler Başkan'ın eliyle yapılmıştır ve ekolojik denge sorunu Başkan'ın kimliğinde okurun dikkatine sunulmuştur.

Livaneli devletin gücünü yansıtan Başkan karakteri üzerinden devletin tek yönlü bakış açısını eleştirmiş, sabit fikirliliğin ve güç zehirlenmesinin halkı felakete sürükleyebileceğini okuyucuya aktarmıştır. Son derece iyi görünümlü ve deneyimli bir karakter yaratan yazar görünüşün yanıltıcı olabileceğini göstermiş bununla beraber sorgulamayan, sürü psikolojisiyle hareket eden ve otorite karşısında teslim olan insanlara da atıfta bulunarak halkı eleştirmiştir. Bu toplumsal eleştiri çerçevesinde Başkan önemli bir simgedir, görünüşün, politik bir dil kullanımının, kitleleri gerçek olmayan düşlerin, özü kötü olan bir insanın peşinden kolaylıkla sürükleyebileceğinin somut bir örneğidir. Bu sürükleniş, teslimiyet ilk izlenimle başlamıştır ve bu durum romanda şu sözcüklerle dile getirilmiştir: *“Bu öylesine tanıdık, eski zamanlardan, özellikle askerliğimizi yaptığımız yıllardan süzülüp gelen bir sesteki ki çoğumuz elimizde olmadan ve kendimizi gülünç duruma düşüreceğimizi hesap edemeden, teftiş gören bir manga gibi sert bir sesle, 'Sağ ol!’ diye bağırdık.”* (Livaneli, 27)

II.I.II. YAZAR: “SAĞDUYUNUN VE BİLGİNİN İŞLEVSİZLEŞTİRİLMESİ”

Yapıtta muhalefet kanadı olarak okurun karşısına çıkan Yazar, adada Başkan’a karşı gelme cesareti olan tek insandır. Bu figürü yaratan Livaneli, yapıtında bir kutupluluk yaratır; güçten, otoriten, benmerkezcilikten beslenen Başkan’ın karşısına düşüncelerini açıkça ifade edebilen ve geleceği ön görebilen, sağduyulu Yazar’ı koyar. Anlatıcı tarafından okura tanıtılan Yazar şu şekilde betimlenmiştir: *“İnce yüzünde, güldüğü zaman bile azalmayan dertli bir ifade vardı. Sadece edebiyat konuşurken canlandığını görürdüm...Ama geçmişinden hiç söz etmezdi. Kimdi, niye yalnız yaşıyordu, adaya gelmeden önce neler yapmıştı? Bu konular tabuydu onun için; hayatını hiç konuşmaz, söz dönüp dolaşıp kendisine gelirse sinirli bir tavırla lafı değiştirirdi.”* (Livaneli,33)

Yazar ve Başkan arasındaki çatışma üzerine kurulan olay örgüsü çerçevesinde Yazar karakteri Başkan’dan tamamen farklı bir ideolojiyi okuyucuya yansıtır. İsmi bilmediğimiz bu karakterin ‘Yazar’ olarak tanıtılması karakterin kişilik özelliklerini ve eğitim düzeyini açıklar niteliktedir. Yapıtın başından itibaren Başkan’a karşı çıkan Yazar aydın kesimi temsil eder. Sorgulayan, düşünen ve otoriteye boyun eğmeyen bir karakterdir. Çok sesli bir bakış açısıyla olaylara yaklaşmaya çalışan Yazar zaman içerisinde toplumdan soyutlanır, dik duruşu ve fikirleri nedeniyle Başkan tarafından adadan sürülür ve sonu bilinmeyen bir şekilde yok olur. Tek adama karşı aydın duruşun sergilendiği Başkan-Yazar çatışması yapıtta ayrıca süregelen bir durum olarak da yansıtılmakta; yalnızca adada başlayan bir çatışma düzleminde bırakılmamaktadır. Anlatıcının Yazar’a Başkan’la, onun iktidarda bulunduğu dönemde bir sorun yaşayıp yaşamadığına ilişkin sorusunu Yazar’ın yanıtız bırakması bunun örneğidir.

Başkan'ın adaya gelişinden kısa bir süre sonra yönetim kuruluna kurayla, habersiz bir biçimde seçtiği Yazar, Başkan'la bir araya gelmekten kaçınmış; ancak en sert tartışmalarla, ona karşı örgütlenmesiyle varlığını hissettirmiştir. Buna rağmen kararlar alınırken Yazar'ın fikirleri dikkate alınmamış ve Yazar bastırılmıştır. Livaneli bu durum üzerinden yönetim düzenini eleştirirken, muhalefet kanadının yalnızca prosedür gereği yönetimde var olduğunu ve karşıt düşüncelere gereken önemin verilmediğini okuyucuya yansıtmış; Yazar'ın yalnızca gerekli olduğunu düşündüğü anlarda ortaya çıkmasıyla ve ada halkından soyutlanmasıyla aydın yalnızlığının da altını çizmiştir.

Yapıtta Başkan'ı en iyi analiz eden figür Yazar'dır. Yapıtın başından itibaren adalıları elinden geldiğince uyarılmış, Başkan'ın varlığının adanın sonu olacağını söylemiştir. Ancak kimse bu uyarılara aldırmış etmemiştir. Bunun üzerine kendi köşesine çekilen Yazar bir süre ortalıkta gözükmemiş ve yakın arkadaşı olan Anlatıcı'nın gözünü açmaya çalışmıştır. *"...siyasetle ilgin olmadığını biliyorum ama yaşadığın dünyaya gözlerini bu kadar kapatmaya hakkın yok. Ülkenin yıllardır kanadığını, kutuplaştığını, insanların birbirine karşı kamplar halinde bölünüp kışkırtıldığını biliyorsun değil mi"* (Livaneli 35) Yazar Başkan'ın varlığından duyduğu rahatsızlığı hep dile getirmekle beraber adalıyla olan ilk konuşmasını adanın kaderini değiştirecek olan gecede yapmıştır. O gece adadaki martılardan biri Başkan'ın terasında yürür ancak Başkan martıyı terörist zannederek havaya ateş açar ve tüm adalıyı ayağa kaldırır. Bunun üzerine neye uğradığını şaşırان adalı Başkan'ın bahçesinde toplanır. Başkan teröristlerin ona bir saldırı düzenlediğini söyler. Bunun üzerine Yazar Başkan'ı afallatacak sorular sormaya başlar. *" Bu olayın nasıl olduğunu biraz anlatabilir misiniz efendim? Size ateş mi edildi? Birilerini mi gördünüz?"* (Livaneli 55) *" Sayın Başkan ateş ettikten sonra havalanan bir martı gördünüz mü?"* (Livaneli 59) Bu sorular üzerine terasta yürüyenin bir martı olduğu ortaya çıkar ve Başkan'ın kendisine duyduğu güven

sarsılır. Başkan martıdan korkan ve gereksiz yere ateş açan korkak bir adam durumuna düşer. Bu gülünç olaydan sonra Başkan kendisini ada halkı önünde küçük düşüren Yazar'ı ve martıları kendine düşman olarak belirler. Olayı sorgulayan ve aydınlabilecek cesarete sahip olan tek insan Yazar figürü olmuştur. Martılardan öcünü almak isteyen Başkan onların öldürülmesini talep eder. Başta adalı bu fikirden rahatsız olsa da Başkan tarafından ikna edilirler. Başkana karşı duyulan korku ada halkını edilginleştirir. Bu olayda da Başkan 'a karşı gelen tek insan Yazar olur. *"Bu adanın asıl sahibi martılardır. Bizden binlerce yıl önce gelmişler buraya! Onlar vahşi de siz medeni misiniz?"* (Livaneli 98) Bunun üzerine Başkan adamlarına Yazarı yakalamalarını söyler. *"Bu bozguncu serseriye bir yere kapatın"* (Livaneli 99) Sadece fikrini belirten Yazar Başkan'la örtüşmediği için bozguncu olarak nitelendirilir ve halkın algısıyla oynanır. Yapıtta Başkan tarafından ortaya atılan kavramlara felsefi olarak yanıt verebilen, ekolojik denge, medeniyet, demokrasi kavramlarıyla ilgili ciddi bir bilgiye sahip olan, sağduyulu tek adalı Yazar'dır ve onun etkisizleştirilmesi bu kavramların da etkisizleştirilmesi anlamına gelmektedir.

Livaneli aydın ve sorgulayan kesimi yansıtan Yazar karakteri üzerinden, muhalif kesimin ötekileştirilmesi ve işlevsizleştirilmesini eleştirmiştir. Otoriteye karşı çıkmaya cesareti olan tek insan Yazar olmuştur. Bu yönüyle öne çıkarılan Yazar özellikle bilgili ve kültürlü bir insan olarak tasvir edilmiş ve toplumun bu kesimine atıfta bulunulmuştur. Yazarın karamsar ve hüznü yapısı ise gerçeklerin farkında olmasının bir sonucudur. Figürün hak etmediği bir şekilde adadan sürülmesi ise doğru söyleyenin hakkının verilmediğinin göstergesi olmuş ve Livaneli Yazar'a böyle bir son yaratarak aydın-halk uçurumu, aydının yalnızlaştırılması ve ötekileştirilmesi bağlamında ciddi bir toplumsal eleştiride bulunmuştur.

II.II.II. ANLATICI: EDİLGİN GÖZLEMCİ

Yapıtta olayları anlatan kişi Anlatıcı'dır. Ben anlatım diliyle anlatılan olaylar kısmen taraflı ancak olduğu gibidir. Bununla beraber yazılan metin bir anı defteri niteliğindedir ve geçmişteki olayları geriye dönüş üzerinden okuyucuya aktarır. Yapıt içerisinde sık sık bir yazar olmadığını vurgulayan Anlatıcı yaşadıklarını samimi bir şekilde kâğıda döker; romanın bir anti-roman olarak değerlendirilmesinin nedeni de budur. Yazar'ın arkadaşı olan Anlatıcı olayların tümüne hâkimdir ve halkla birlikte hareket etmez ancak edilgin bir yapıya sahip olduğundan kendi düşünceleri Başkan'a zıt olmasına rağmen herhangi bir eylemde de bulunmaz. Her şeye tanık olan Anlatıcı olayları anlatma rolüyle ön plana çıkarılır. Livaneli edilgen insanı Anlatıcı üzerinden yansıtırken en acımasız eleştiriye de onun gibi sessiz kalabalıklara yapmıştır.

Yapıtın başında Başkanın adaya gelişinin kötü niyetli olmadığını düşünen Anlatıcı, Yazar ile bu yönden çatışır. Daha sonrasında ise yavaş yavaş olayların farkına varan Anlatıcı Yazardan ve adadan, yazdığı metin yoluyla özür diler. *“ Ey adamız, bize gösterdiğin onca cömertlikten sonra sana bu kötülüğü yaptığımız, düşmanımızı saygı göstererek karşıladığımız, üstelik öne doğru hafifçe eğilerek elini sıkığımız için bizi bağışla! Sen de öyle Yazar arkadaşım. İlk günden beri uyarılarını dinlemediğimiz ve seni nedensiz bir karamsarlıkla suçladığımız için bizi hoş gör!”* (Livaneli 28)

Anlatıcının kendisi de edilgen bir karakter olduğunun farkındadır ancak bunu değiştirmeye çalışmaz. Sevgilisi Lara ve Yazar tarafından özel olarak rica edilse bile hiçbir ciddi konuda söz almaz, görüş bildirmez. Geçmişinden verilen bilgiler de karakterin kişiliğini okuyucuya yansıtır niteliktedir: *“Boşluktaydım. Çocuğu olmayan, boşanmış, işi iyi gitmeyen, çalıştığı bankada sevilmediğini düşünen (...) ülkedeki politik çatışmalardan uzak kalmaya çalışan ama hayattan da*

zevk almayan silik ve korkak bir adam olarak yaşayıp gidiyordum.” (Livaneli 61) Anlatıcının bu duruma karşı çıktığı tek olay Lara adını verdiği sevgilisiyle adaya kaçmasıdır. Lara kocasından şiddet gören ve Anlatıcı sayesinde kurtulan genç bir kadındır. Anlatıcı’nın silik ve çekingen yapısından kurtulduğu ve gururlandığı bir olay olan Lara’yı kurtarması onun hayattaki en önemli başarısıdır. Hayatta hiçbir olaya karşı çıkmayan Anlatıcı bu olayla kendini teselli etmektedir. Bununla birlikte bu bir kaçıştır ve anlatıcı “kaçarak yaşamak” dışında bir yaşam düşünememekte, varlığına en büyük tehdit olarak kaçamayacak hale gelmeyi görmekte; bu da onu zavallı konumuna indirgemektedir.

Livaneli edilgin tanık insan eleştirisini Anlatıcı üzerinden verir. Yapıtı okuyucuya aktaran karakterin Anlatıcı olmasının nedeni de her olaya tanık olması ve üst bir bakış açısıyla olayları aktarmasıdır. Anlatıcı adadaki tüm olaylara karşı olmasına rağmen olanlara göz yumar. Bu yönüyle toplumsal kesimin büyük bir çoğunluğunu temsil eden Anlatıcı toplumsal eleştiri çerçevesinde önemli bir role sahiptir. Halktan biri olan figürün tek farkı olaylara dahil olmamasıdır. Ne halk gibi gücün etkisi altında kalır ne de Yazar gibi bu güce karşı çıkar.

II.II. UZAM ve ZAMAN: ADA ve BELİRSİZ SONSUZLUK

Ada, tüm çağrışımlarıyla ‘ayrışıklığı’ vurgulayan bir kavramdır. Bu toprak parçasında insan/lar, düzeni de düzensizliği de kendileri yaratır. Yapıt bu yönüyle kurgu düzeyinde kimi zaman ıssız bir adada uygarlıktan uzak yaşamak durumunda kalan çocukların şiddeti bir yöntem olarak benimsemesi bağlamında Sineklerin Tanrısı’na göndermeler taşır. Bu metinler arası yaklaşımla; yapıtta ada, son sığınak son insani köşe olarak nitelendirir. Dış dünyadan tamamen soyutlanmış bozulmamış bir yerdir. İnsanların huzur içinde yaşadığı, insanın benliğinden uzaklaşarak doğa ile

bütünleştığı adeta ütöpik bir dünyadır. Anlatıcı tarafından ise şu şekilde betimlenir: ‘*Bütün anakaralara uzak, geceleri baygın yasemin kokularına bürünerek, kış yaz aynı ılıman iklimle sarılıp sarmalanarak, ağaçların arasında yitip gitmiş kırk eviyle kendine yeterek sürüp giden başlı başına bir dünyaydı burası. (...) Ya denize dalıp çıkararak avlanan martılar? Ya evlerimizi saran mor begonvilleri?’* (Livaneli 15). Yapıtta sık sık üzerinde durulan martılar adanın ve doğanın bir simgesidir. Her fırsatta martılardan söz eden Anlatıcı, adanın asıl sahibinin onlar olduğunu vurgular. Bu nedenle adanın felakete sürüklenişi martılara yapılan katliam üzerinden verilir. Martıları yok etmeye çalışan Başkan aslında beraberinde adayı da yavaş yavaş yok etmektedir. Adaya ciddi anlamda zarar veren ilk yaptırım da martıları yok etme avıdır. Ada halkının çoğu başta karşı çıksa da bu yoldan dönmeye kimse cesaret edemez. İnsanların zihni kirlenmiştir ve adalı yaşadıkları cenneti kendi hırsları doğrultusunda Başkan’ın önderliğinde felakete sürükler. Martıların katledilmesiyle başlanan süreç doğal dengenin de bozulmasıyla tamamen kontrolden çıkar ve ada halkının başına bela olur. Adayı basan yılanlar, üstüne getirilen tilkiler ve leylekler... Bir sorunu düzeltmeye çalışırken diğerini ortaya çıkaran Başkan ve halk en sonunda bütün bu belalardan kurtulmak adına ormanda kontrollü bir yangın çıkarma fikrine yönelirler. Kontrolden çıkan yangın ise adalının cennetini, son sığınağını yok eder. Başkan otoritenin verdiği güç doğrultusunda hırslarına yenik düşmüş ve adalıyı da beraberinde götürmüştür. Bunun sonucunda ada halkının elindeki ütöpik dünya bir distopyaya dönüşürken Başkan da adadaki en saf ve masum insan olan bakkalın sakat oğlu tarafından öldürülür. Bütün bu olanlara dayanamayan çocuk, insanın özünü ve içindeki saf iyiliği temsil eder. O zamana kadar kimsenin insandan bile saymadığı o çocuk büyük bir çığlıkla Başkan’ın üstüne atlar ve bu atlayış ikisinin de sonunu getirir. Uçurumdan yuvarlanan bu iki bedenin yok oluşu trajik bir sondur. Anlatıcı çocuğun çığlığını şu şekilde tanımlar “*Öfke ve isyan yüklü bir çığlıktı bu; dünyanın bütün haksızlıklarına, bütün zulümlerine karşı atılmış müthiş bir çığlık.*” (Livaneli, 180)

Adanın yok oluşunu izleyen adalı büyük bir pişmanlıkla yangına bakarken Anlatıcı hislerini şu şekilde ifade eder: *‘Bir adam tarafından kandırılmaya izin vermiş, onun peşine körü körüne takılmış olmamızın kefarecini; başkaldıran insan tanımını unutma, bencillik, öngörüsüzlük (...) diktatöre boyun eğme, küçük hırslarımıza kapılma günahlarının kefarecini.’* (Livaneli, 181)

Livaneli adeta cenneti andıran bir uzam yaratarak adanın yok oluşunu daha da çarpıcı hale getirmiştir. İnsanların kendi hırsları ve çıkarları doğrultusunda mümkün olmayacak kadar güzel olan yaşamlarını kendi elleriyle göz göre göre yok edebileceklerini okuyucuya yansıtmıştır. Toplumsal eleştiri bazında kendi iradesi olmayan ve sürü psikolojisiyle hareket eden insanı ele alan Livaneli, küçük hırsların insanları ne tür felaketlere sürükleyebileceğini gözler önüne serer.

Son Ada anlatı zamanı açısından değerlendirildiğinde, belirgin bir tarih göze çarpmaz; bununla birlikte romandaki olayların bir-bir buçuk yıllık bir zaman diliminde geçtiği anlaşılmaktadır. Romanda özetleme söz konusudur ve karakterlerle adanın geçmişi bu teknikle boyutlandırılmaktadır. Anlatı zamanında sapma kimi zamanda da ileriye gidişle verilir: gelecekte gerçekleşecek haberlerle ilgili bilgi veren Anlatıcı, romanda entrikanın sunulmasını güçlendirir; olanların olacıklara gönderme olduğunun altını çizer. Romanda anlatı zamanıyla olayların geliştiği zamanın çakıştığı izlenimi verilir, bu da anlatıcının içtenliğine ve nesnellğine bir göndermedir. *“Ben anlatıcının içten odaklanma bakış açısıyla sunulan olay örgüsünün anlatma zamanı, genellikle şimdiki zaman kipleri ile ortaya konulur. Vaka zamanı ve anlatma zamanı arasındaki süre, kısa bir zaman aralığına işaret eder; çünkü anlatıcı, olayları vaka zamanının sona ermesinin hemen ardından bulunduğu hücrede anlatır; olayları, vaka zamanının bakış açısından değerlendirir.”* (İlhan 101) Bunun dışında romanda “bir gün”, “o güne kadar” “bir süre sonra” gibi zaman ifadelerinin sıklıkla kullanıldığı ve belirsizlik anlamında masal söylemine yaklaştığı

görülmektedir. Bu durum, anlatılan gerçekliğin, tek bir kişiye, ülkeye veya topluma indirgenemeyeceğini vurgulayarak yapıtı evrensel düzleme taşır ve siyasal bir eleştiri olmaktan çıkarıp edebi metin sınıfına yerleştirir.

III. SONUÇ

Son Ada, figür, zaman, uzam, olay örgüsü gibi kurgu öğelerinin çok ince düşünülerek kullanıldığı, örtük çok fazla ileti taşıyan bir romandır. Kendi halinde yaşamakta olan, düzen ve mutluluk arayışı olmadan huzurla yaşayıp giden bir topluluğun bir tek gücün sistematik çabasıyla nasıl dönüştüğünü resmeder. Bunu figürlere simgesel anlamlar yükleyerek, bazı varlıkları idealize ederek, kapalı bir kültür yaratan ada uzamı ve belirsiz bir zaman dilimi içerisinde sunar.

Bu çalışmada kurgu öğeleri göz önünde bulundurularak ‘‘Livaneli’nin Son Ada adlı yapıtında toplumsal eleştirinin yansıtılmasında metin figürlerinin, metindeki ada uzamının ve anlatı zamanının işlevi nedir?’’ sorusu üzerinden yola çıkılmış ve bu soruya yanıt aranmaya çalışılmıştır. Öncelikle erk sorunsalı üstünden ele alınan Başkan figürü incelenmiş, figürün beden dili, sözlü iletişim esnasında dikkati çeken özellikleri ve halk üzerindeki etkisinden bahsedilmiştir. Varılan sonuç ise güç zehirlenmesinin ve hırsların insanları felakete sürükleyebileceğidir. Bununla beraber doğa-insan çatışması da ele alınmış, Başkanla bağdaştırılmıştır. Bu çatışma sonucunda doğanın galip geleceği ve insanın bu güce karşı çıkamayacağı sonucuna varılmıştır. İncelenen bir diğer kurgu figürü Yazar olmuştur. Yazar’ın muhalif duruşunun getirdiği yalnızlaşma ve soyutlanma incelenmiş ve toplumsal eleştiri bazında aydın kesimle bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. Muhalif kesimin simgesi olan bu karakterin incelemesi gücü simgeleyen Başkan figürüyle yaşadıkları kutupluluk üzerinden verilmiştir. Bununla beraber farklı düşünenin ötekileştirilmesi ve haklı olmasına karşın dikkate alınmaması vurgulanmıştır. İncelenen son figür ise Anlatıcı’dır. Tanık

insan eleştirisi üzerinden incelenen bu figür nesnelliğin arkasına sığınması ve edilgenliğiyle ön plana çıkmış, bu bağlamda incelenmiştir. Buna ek olarak uzam ve anlatı zamanı ele alınmış, bu kavramların yapıt üzerindeki etkisi incelenmiştir. Livaneli'nin belirli bir anlatı zamanı kullanmaması figürleri ve onlar üzerinden verilen eleştirileri evrenselleştirmiştir. Yapıtın siyasi tonunun ağır basmasına ve ciddi eleştiriler içermesine rağmen anlatım teknikleri ve zaman kullanımının ustaca verilmesi ise metni siyasi bir metin olmaktan çıkarmıştır.

Zülfü Livaneli "Son Ada" adlı yapıtında kötücül yıkıcı gücün etkilerini toplumdaki belirli grupları tipleştirerek okuyucuya aktarmış, bu figürler üzerinden ciddi bir toplumsal eleştiride bulunmuştur. Bununla beraber anlatım teknikleri, uzam ve zaman kullanımını ustaca seçilerek yapıt edebi bir boyuta ulaştırmıştır.

IV. Kaynakça

Livaneli, Ömer Zülfü. Son Ada. İstanbul: Doğan Kitap, 2008.

Moran, Berna. Edebiyat Kuramları ve Eleştiri, Cem Yayınevi, İstanbul, 1991.

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

<https://www.insanokur.org/son-ada-zulfu-livaneli-siyasetle-ilgin-olmadigini-biliyorum-ama-yasadigin-dunyaya-gozlerini-bu-kadar-kapatmaya-hakkin-yok/>